

Gäddeholm

Kompletterande byggnadsinventering

Gäddeholm 2:1, ekonomibyggnader
Gäddeholm 2:61
Gäddeholm 2:23
Irsta socken
Västerås kommun
Västmanland

Anna Gütlein

Gäddeholm

Kompletterande byggnadsinventering

Gäddeholm 2:1, ekonomibyggnader
Gäddeholm 2:61
Gäddeholm 2:23
Irsta socken
Västerås kommun
Västmanland

Anna Gütthlein

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2009

Omslagsfoto: Tegellada Gäddeholm. Fotograf: Anna Gütthlein

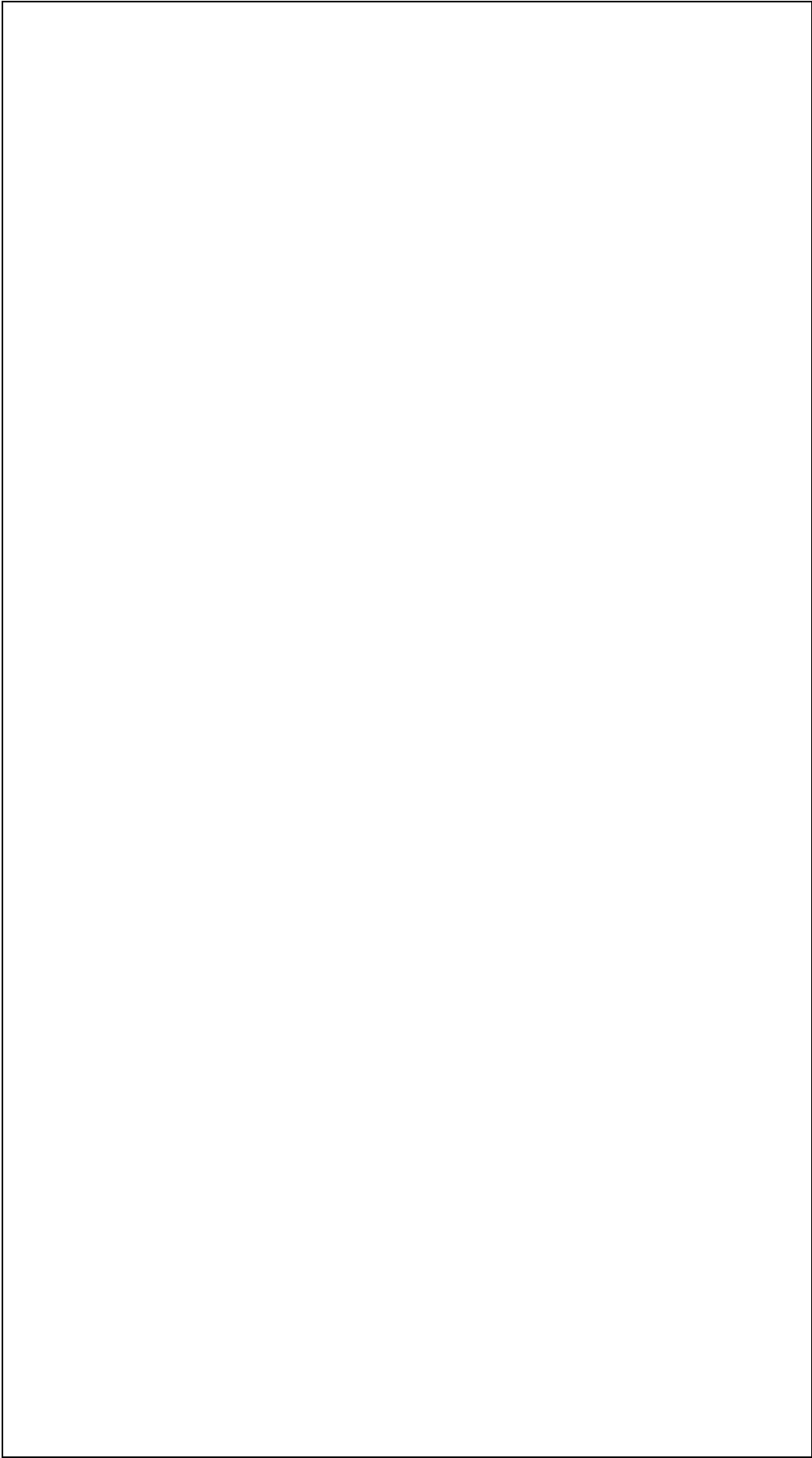
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN:978-91-86255-49-7

Tryck: Just Nu, Västerås 2009.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Målsättning och metod	5
Historik.....	6
Gäddeholms herrgård	6
Tegelbruket på Gäddeholm.....	7
Genomförande	9
Gäddeholm 2:1. Byggnad 1(båthus).....	10
Gäddeholm 2:1. Byggnad 2 (teglada I)	11
Gäddeholm 2:1. Byggnad 3 (f.d. tvättstuga)	13
Gäddeholm 2:1. Byggnad 4 (torklada 3).....	14
Gäddeholm 2:6. Byggnad 5 (bostadshus II)	15
Gäddeholm 2:61. Byggnad 6 (bodlänga/utedass).....	18
Gäddeholm 2:61. Byggnad 7(bodlänga IV)	19
Gäddeholm 2:23. Byggnad 8 (bostadshus VI).....	21
Ekonomibyggnader vid Gäddeholms säteri.	24
Gäddeholm 2:1. Byggnad 1(mejeri IV).....	25
Gäddeholm 2:1. Byggnad 2 (hönshus V)	27
Gäddeholm 2:1. Byggnad 3	29
Gäddeholm 2:1. Byggnad 4 (redskapsbod VI)	30
Gäddeholm 2:1. Byggnad 5 (avträde VII).....	32
Gäddeholm 2:1. Byggnad 6 (svinhus VIII).....	33
Gäddeholm 2:1. Byggnad 7 (f.d. stall IX)	35
Gäddeholm 2:1. Byggnad 8 (f.d. ladugård XII).....	37
Kulturhistorisk analys.....	39
Referenser.....	40
Kart- och arkivmaterial	40
Otryckta källor.....	40
Litteratur.....	40
Tekniska och administrativa uppgifter	40

Figur 1. Gäddeholms läge, utdrag ur gröna kartan, Skala 1:x0000.

Inledning

Arbetet med föreliggande dokumentation och värdering är utfört sommaren 2009 av byggnadsantikvarie Anna GÜthlein vid Kulturmiljövård Mälardalen på uppdrag av Västerås stad.

Figur 2. Gäddeholm 1927, VLM arkiv. Fotograf okänd.

Bakgrund

Gäddeholm är beläget vid Mälaren ca 10 km sydost om Västerås. Området har en hel del att berätta om försörjningsmöjligheterna på Gäddeholms säteri genom tiderna. Många lämningar efter tegeltillverkningen finns kvar såsom arbetarbostäder, husgrunder, järnvägsvallar, tegellador och en stenpir. Det nu inventerade området kommer att omfattas av en ny detaljplan, därigenom aktualiserades behovet av en kompletterande byggnadsinventering. Inventeringen inbegriper också ekonomibyggnader vid säteriet. Området har tidigare inventerats av Västmanlands läns museum 1978¹ och det finns en kulturhistorisk utredning gjord av Terra Firma/Christoffer Zetterberg från 2004² som beskriver säteriets framväxt.

Målsättning och metod

Dokumentationen och värderingen gör inte anspråk på att vara heltäckande utan är en exteriör beskrivning av de aktuella fastigheterna. Tanken är att komplettera de tidigare bebyggelseinventeringarna och kulturhistoriska utredningarna över området och ge ett underlag inför kommande arbeten. Inventeringen ska ge en vägledning över vilka värden som finns att ta hänsyn till vid bevarande och förnyelse.

Rapporten omfattar en sammanfattande historisk bakgrund till Gäddeholms framväxt, detta för att placera in byggnaderna i ett historiskt och geografiskt sammanhang. Därefter följer en inventeringsdel där byggnadernas exteriör beskrivs med ord och bilder. Byggnadens särskilda värden och status kommenteras kort. Slutligen kommer en kulturhistorisk värdering av den inventerade bebyggelsen.

¹ VLM 1978.

² Zetterberg 2004.

Den kulturhistoriska värderingen är utförd i enlighet med den modell som redovisas i skriften *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck.³

Inventeringen har avgränsats till följande byggnader:

- Gäddeholms Herrgård 2:1 (båthus, tegellador, fritidshus samt en del av ekonomibyggnaderna på Gäddeholms säteri).
- Gäddeholm 2:23.
- Gäddeholm 2:61.

Byggnaderna har besiktigats okulärt exteriört och fotograferats med digitalkamera. Gäddeholm 2:24, 2:25 och 2:72 ingick inte i uppdraget men dessa byggnader har ändå besiktats okulärt på plats och vi har gjort bedömningen att dessa är kraftigt ombyggda och deras kulturhistoriska värde ringa, det är därför inte motiverat att inkludera dessa i byggnadsinventeringen.

Historik

Gäddeholms herrgård

Området kring Gäddeholm har en stark bebyggelsekontinuitet sedan medeltiden. Gårdarna/ bebyggelsen som omgav Gäddeholm finns dokumenterade tillbaka till åtminstone 1400-tal. Säteriet bildades genom en rad jordbyten på slutet av 1500-talet och under 1600 talet var gården troligen inriktad mot boskapsdrift. Grundaren till säteriet Nils Knutsson Posse avled 1627. Gäddeholm övertogs då av hans brorson Christer Axelsson Posse, som under början av 1600-talet flyttade till den nuvarande gårdstomten som då bebyggdes. I riksarkivet finns en karta från 1600-talet benämnd "geometrisk grundritning av Gäddeholms ladugård, 1600tla" som är en detaljerad ritning över ladugårdsbyggnaderna och en "ny decein på Gäddeholm" det vill säga en nyritning över godsets huvudbyggnader.

Figur 3. Gäddeholm geometrisk avritning 1683, beskriver Gäddeholm och ladugårdens placering. Lantmäteriets digitala kartarkiv (T22-11:1)

Under 1700-talets första hälft expanderade säteriet sina jordtillgångar åt norr och öster, godset ägdes då av generalen och den blivande friherren Carl Cronstedt. Expansionen pågick fram till 1800-talets slut.⁴

³ Unnerbäck 2002

Tegelbruket på Gäddeholm

Västmanlands län var ett av de tegelbrukstätaste länen i Sverige med stor betydelse långt utanför länets gränser. I Västmanland kan tre typer av tegelbruk urskiljas. Nere vid Mälarens stränder låg godstegelbruk, som utvecklades till stora murtegel tillverkare med avsättning främst i städerna Västerås, Arboga och Köping, men även med en betydande skeppning till Stockholm. Dessa bruk försvann med några få undantag under mellankrigstiden när sjöfartens roll minskade. Den andra typen är småbruken i bergsslagen, som även dessa till stor del försvann under mellankrigstiden. Den tredje typen är taktegelbruken vid Sala- Heby-Vittinge, som under närmare ett decennium tillverkade nästan hälften av landets taktegel. De behöll sin ställning ända fram till 1960-talet. Gäddeholm tillhör den första gruppen liksom Frösåker och Lind, även om Gäddeholm har betydligt äldre anor än de två sistnämnda som anlades vid början av 1800-talet.

Tegelbruket på Gäddeholm etablerades troligen redan vid 1700-talets början. Då fanns det söder om herrgårdens trädgårdar en tegellada och en tegelugn. Vid mitten av 1700-talet byggdes en ny ugn konstruerad av Christoffer Polhem vid Mälarens strand.⁵

A-G. Barchaei beskriver under sin resa genom Västmanland 1772 Gäddeholm som en övermåttan vackert belägen gård med äng, skog och bete. Han beskriver också att på gården fanns ett stort tegelbruk. Varje bränning ger 40 000 tegel och för vart tusende tegel skulle Stockholm betalas 14 plåtar. Av det som producerades i den nya ringugnen var drygt hälften murtegel och i övrigt tvåkupigt taktegel och rör.⁶ Tegelbruket var därmed en viktig del i gårdens totala försörjning.

Figur 4. På generalstabskartan från 1886 finns tegelbruket utmärkt.

⁴ Zetterberg 2004

⁵ Olsson 1987:5

⁶ A-G Barchaei 1772, nytryck 1923.

Figur 5. På Häradsekonomska kartan från 1905 kan man urskilja en del av de byggnader som fortfarande finns kvar idag.

Bruket brann ned 1957, kvar blev en öppen lada för färdigt tegel nära stranden en mindre torklada. Arbetarbostäder, uthusbyggnader, rester av hamnen och banvallen för spåret till lertaget påminner också om tegeltillverkningen på Gäddeholm.⁷

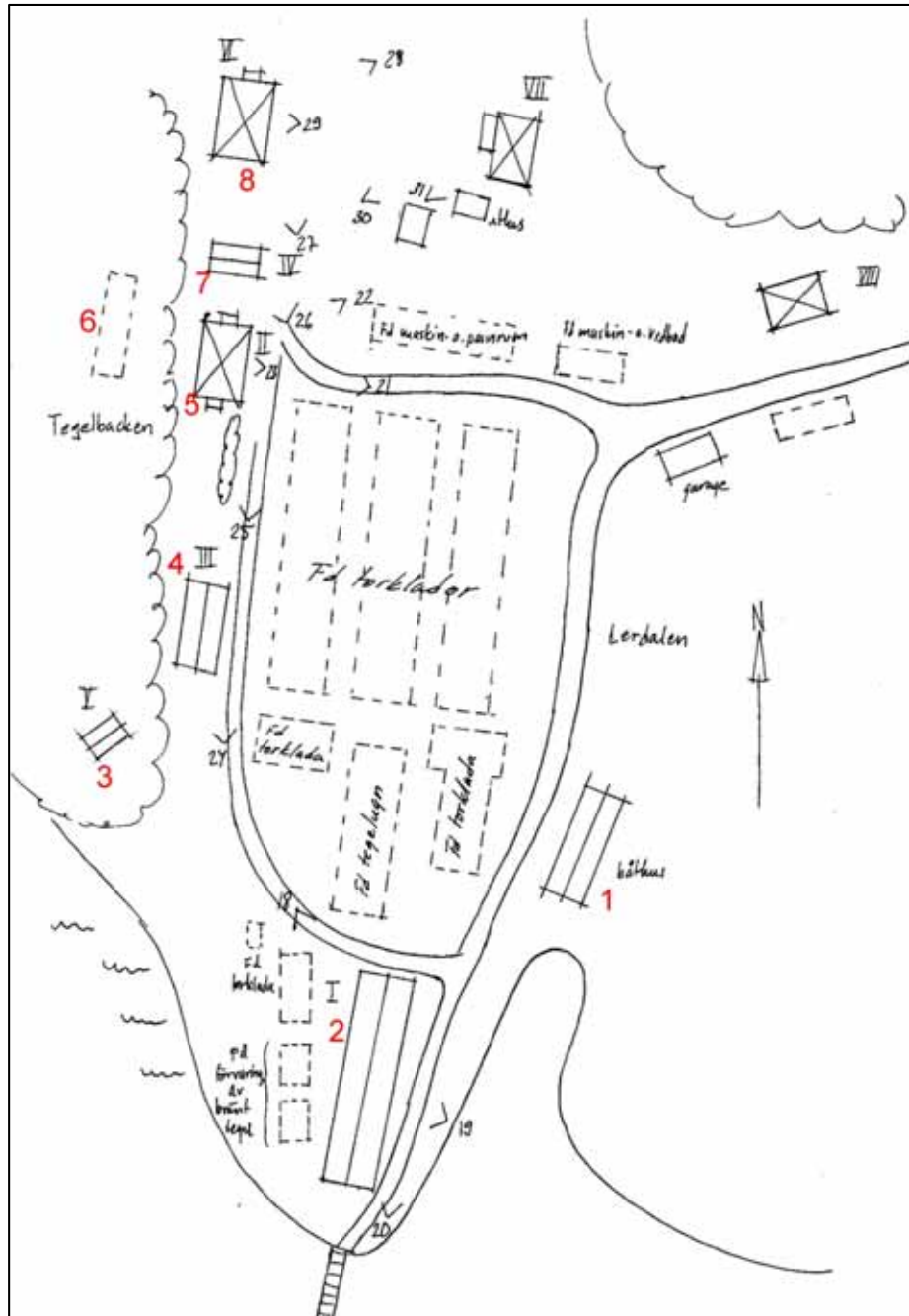

Figur 6. Arbetare på Gäddeholms tegelbruk. VLM 1926. Fotograf okänd.

⁷ Olsson. 1987:5.

Genomförande

Byggnaderna redovisas efter numrering på planskisserna. I de fall de finns med i 1978 års byggnadsinventering anges deras beteckning där inom parentes.

Figur 7. Planskiss över de inventerade husen på Gäddeholm 2:1, 2:23 samt 2:61.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 1(båthus)

Figur 8. Båthus från söder.

Nuvarande funktion:	Båthus/ Båttvätt.
Ursprunglig funktion:	Båthus.
Grund:	Knutstenar.
Stomme:	Regelverk.
Fasad:	Ramsågad, öppen stående träpanel i varierande bredd. Avfärgad med faluröd slamfärg.
Tak:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Vindskivor av trä. Undertak av brädor.
Dörrar:	Äldre enkla bräddörrar i varierande storlek och utformning med bandgångjärn.
Fönster:	-
Status:	Lätt förfallet. Taket behöver åtgärdas, vindskivor bytas. Målning. Växtlighet runt byggnaden avlägsnas.
Kulturhistoriskt värde:	Autentisk. Att ekonomibyggnaderna finns kvar ökar bebyggelsemiljöns pedagogiska värde och ger en förståelse för Gäddeholms förutsättningar och övriga kulturhistoriska värden.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 2 (tegellada I)

Figur 9. Tegellada från norr.

Nuvarande funktion:	Båtupplag.
Ursprunglig funktion:	Tegellada för färdigt tegel.
Grund:	Sten.
Stomme:	Stolpkonstruktion med kraftiga barkade timmerstolpar.
Fasad:	Ramsågad, öppen stående träpanel, delvis vankantad i varierande bredd. Avfärgad med faluröd slamfärg.
Tak:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Taket är lagt direkt på läkt utan undertak. Vindskivor av trä.
Dörrar:	-
Fönster:	-
Status:	God. Taket ses över. Målning.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde då den bidrar till att skapa en helhetsmiljö som lyfter och förstärker bilden av Gäddeholms förutsättningar för försörjning genom tiderna. Den är autentisk och välbevarad och har ett högt byggnadshistoriskt värde.

Figur 10. Tegelladan från söder.

Figur 11. Interiör med regelverk och takkonstruktion.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 3 (f.d. tvättstuga)

Figur 12. Tvättstuga från söder.

Figur 13. Tvättstuga från norr.

Nuvarande funktion:	Fritidshus.
Ursprunglig funktion:	Tvättstuga.
Antal våningar:	2
Grund:	Huggna grästensblock med murat tegel emellan, som vilar på ett upplag av naturformade grästenar.
Stomme:	Skiftesverk. Tegel.
Fasad:	Skiftesverk med tegel i "Gäddeholmsstil". Trädetaljerna rödmålade på framsidan och brunmålade på baksidan. Delvis locklistpanel avfärgad med röd slamfärg.
Tak:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Undertak av brädor. Vindskivor av trä och vattbrädor av plåt.
Dörrar:	Modern dörr i äldre dörrkarm. Dörren har en stående brunmålade panel och äldre bandbeslag (ev. återanvända). Vitmålade dörrfoder.
Fönster:	På framsidan tvåluftsfönster med beslag från 1900-talets första hälft. Mot sjön två större moderna fönster varav det på nedervåningen har tre lufter med tre rutor i varje och fönstret på övervåningen en hel luft. På baksidan finns ett mindre fönster. Samtliga fönster är vitmålade med vitmålade fönsterfoder.
Status:	God.
Kulturhistoriskt värde:	Trots att byggnaden är kraftigt ombyggd och moderniserad är den viktig för bebyggelsemiljöns pedagogiska värde.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 4 (torklada 3)

Figur 14. Torklada från söder.

Nuvarande funktion:	Garage /upplag.
Ursprunglig funktion:	Torklada för tegel.
Grund:	Sten.
Stomme:	Stolpkonstruktion med kraftiga barkade timmerstolpar.
Fasad:	Ramsågad, öppen stående träpanel, delvis vankantad i varierande bredd. Avfärgad med faluröd slamfärg.
Tak:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Taket är lagt direkt på läkt utan undertak. Vindskivor av trä.
Dörrar:	-
Fönster:	-
Status:	Kraftigt förfallen. Tak och panel behöver åtgärdas.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde då den bidrar till att skapa en helhetsmiljö som lyfter och förstärker bilden av Gäddeholms förutsättningar för försörjning genom tiderna. Den är autentisk och välbevarad och har ett högt byggnadshistoriskt värde.

Figur 15. Byggnadsdetaljer i torkladan.

Gäddeholm 2:6. Byggnad 5 (bostadshus II)

Figur 16. Bostadshusets framsida från öster.

Nuvarande funktion:	Bostadshus/ fritidshus.
Ursprunglig funktion:	Arbetarbostad/ affär för arbetarna vid tegelbruket. ⁸
Antal våningar:	1½.
Grund:	Huggen grästen fogad med bruk.
Stomme:	Regelverk?
Fasad:	Nedervåningen har en putsad reveterad fasad med diagonala ribbor under flera lager vit spritputs. Det understa putslagret är en kalkputs. Övervåningen har en stående spontad panel avfärgad med faluröd slamfärg. Knutbrädorna är vita.
Tak:	Brutet tak/mansardtak belagt med tvåkupigt lertegel. Nocktegel, vindskivor av trä och vattbrädor av plåt. Hängrännor. Två skorstenar. Takkupa på framsidan.
Dörrar:	På framsidan finns en nyinsatt modern dubbeldörr. På den södra gaveln finns rester av en äldre förstuga beklädd med pärlspontpanel, dörren är eventuellt en före detta innerdörr. På baksidan finns en sentida altandörr som leder ut mot en relativt nybyggd altan. På den norra kortsidan finns två äldre dörrar med stående spontad panel, en grönmålade och en vitmålade. Även här finns spår av en äldre förstuga.
Fönster:	Nedervåningens fönster är alla utom ett nyinsatta. De moderna fönstren är vitmålade med en luft. På den norra kortsidan fanns vid inventeringstillfället ett äldre fönster kvar. Det var ett rödmålade tvåluftsfönster med tre rutor i varje luft och beslag från 1900-talets första hälft. Samtliga fönsterfoder på nedervåningen är vitmålade. På framsidans övervåning finns äldre halvfönster med tre rutor i varje samt en takkupa med ett tvåluftsfönster som har tre rutor i varje luft. Baksidans övervåning har halvfönster lika framsidans. Gavlarnas övervåning har två större tvåluftsfönster med tre rutor i varje luft samt tre mindre fönster i varierande utförande. Samtliga fönster på övervåningen är vitmålade med vita fönsterfoder.

⁸ Bonsit, John

Status:	Under ombyggnad. Stor del av det tidigare utseendet bortrenoverat/ förvanskat.
Övrigt:	Rester av en äldre trädgårdstomt med körsbärsträd, pioner, hallonbuskar och vinbärsbuskar. Byggnaden kan dateras till 1800-talets slut men övervåningen brann och återuppbyggdes på 1920- talet. ⁹ Dass (byggnad 6) samt bodlänga (byggnad 8) i korsvirke ingår i fastigheten.
Kulturhistoriskt värde:	Trots att huset är kraftigt ombyggt är arbetarbostaden med sina uthus och lämningar av trädgården viktiga för förståelsen av hur den sociala strukturen i området såg ut och områdets framväxt.

Figur 17. Husets baksida.

Figur 18. Huset från söder med rester av äldre förstuga.

⁹ Sigurdsson, 1978.

Figur 19. Huset från norr med rester av äldre förstuga.

Figur 20. Äldre fönster på norra gaveln.

Figur 21. Nyinsatta fönster på nedervåningen.

Gäddeholm 2:61. Byggnad 6 (bodlänga/utedass)

Figur 22. Bodlänga/ dass från öster.

Nuvarande funktion:	Dass.
Ursprunglig funktion:	Dass.
Grund:	-
Stomme:	Regelverk.
Fasad:	Spontad liggande panel som är avfärgad med faluröd slamfärg.
Tak:	Pulpettak täckt med tvåkupigt lertegel. Vindskivor av trä.
Dörrar:	Fem dörrar av stående brädor med bandgångjärn. Fyra av dörrarna är grönmålade en rödmålade. Dörrfoder är rödmålade.
Fönster:	Ovanluft med tre rutor över varje dörr.
Status:	Lätt förfallet. Taket behöver åtgärdas liksom växtlighet runt byggnaden.
Kulturhistoriskt värde:	Autentisk. Ekonomibygnaderna ökar bebyggelsemiljöns pedagogiska värde vilket i sin tur kan ses som en förstärkning av de övriga kulturhistoriska värdena.

Gäddeholm 2:61. Byggnad 7(bodlänga IV)

Figur 23. Bodlängan från söder.

Nuvarande funktion:	Förråd.
Ursprunglig funktion:	Oklart.
Grund:	Huggen grästen.
Stomme:	Korsvirke, tegel. Trävirket är tjärat med trätjära.
Fasad:	Korsvirke, tegel. Trävirket är tjärat med trätjära. Kortsidan under nock är beklädd med en vankantad stående lockpanel avfärgad med faluröd slamfärg.
Tak:	Sadeltak beklätt med enkupigt lertegel. Nockpannor, vindskivor av brunmålat trä. Undertak av vankantade brädor i stora dimensioner.
Dörrar:	Fyra dörrar på framsidan, motsvarande dörrar på baksidan?(baksidan är kraftigt överväxt). Dörrar av stående tjärade brädor med bandgångjärn. Kortsidan mot öst har en dörr av stående brädor avfärgade med faluröd slamfärg.
Fönster:	Ovanluft med två eller tre rutor ovanför respektive dörr, vitmålade.
Status:	Lätt förfallet. Taket behöver åtgärdas. Växtlighet runt byggnaden avlägsnas.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden har ett högt kulturhistoriskt värde då den är både autentisk, alderdomlig och uppförd i en stil som kan ses som typisk för tegelbruket vid Gäddeholm. Ekonomibyggnaderna ökar också bebyggelsemiljöns pedagogiska värde vilket i sin tur kan ses som en förstärkning av övriga kulturhistoriska värden.

Figur 24. Bodlängan från väster.

Figur 25. Bodlängan från norr.

Figur 26. Äldre undertak.

Figur 27. Dörr med ovanluft.

Gäddeholm 2:23. Byggnad 8 (bostadshus VI)

Figur 28. Huset från söder.

Nuvarande funktion:	Bostadshus.
Ursprunglig funktion:	Arbetarbostad.
Antal våningar:	1½.
Grund:	Huggen natursten fogad med bruk.
Stomme:	Resvirke.
Fasad:	Fasaden är reveterad med diagonala ribbor, putsad och sedan avfärgad med vit kalkfärg. Släta omfattningar runt dörrar och fönster.
Tak:	Sadeltak med enkupigt lertegel, läkten ligger på ett undertak av locklagda brädor. Taket har nockpannor av tegel, vindskivor av trä avfärgade med en faluröd slamfärg. Moderna hängrännor. En skorsten murad i tegel.
Dörrar:	Framsidan har en rödmalad dörr med stående brädor klädd med en liggande profilerad panel. Ovanför dörren finns ett mindre pulpettak beklätt med tegel. På södra gaveln finns en förstuga med sadeltak klätt med enkupigt tegel. Förstukvisten har en fasad med rödmalad lockpanel och vita dörr- och fönsterfoder dörren är grönmalad med stående brädor klädd med liggande profilerad panel. Den norra gaveln har även den en förstuga uppbyggd av faluröd stående panel med ett pulpettak av korrugerad plåt. Förstugans dörr är rödmalad och klädd med en liggande profilerad panel.
Fönster:	Huset har fönster med två lufter med tre rutor i vardera luft. Fönstren är målade med en grön linoljafärg men bättringsmålade med oljefärg. Fönsterbeslagen är från 1900-talets början. Fönsterbläck i plåt. På den södra gavelns övervåning är ett fönster utbytt. Det utbytta fönstret har två lufter med tre rutor i vardera luft och är brunmålade.
Status:	Gott skick. En översyn av tak, puts och målning behövs. Växtlighet runt huset avlägsnas.
Övrigt:	Framför huvudentrén finns en trappa i natursten. Trädgårdstomt med rester av äldre trädgård. Lämningar av väg från lertagen löper genom trädgården.

Kulturhistoriskt värde:

Bostadshuset är varsamt moderniserat och har fortfarande kvar ett byggnadshistoriskt värde. Utöver det är arbetarbostaden med sin trädgård viktig för förståelsen av hur den sociala strukturen i området såg ut och områdets framväxt.

Figur 29. Husets framsida.

Figur 30. Husets baksida.

Figur 31. Förstuga på byggnadens norra gavel.

Figur 32. Putsskada

Figur 33. Förstuga på den södra gaveln

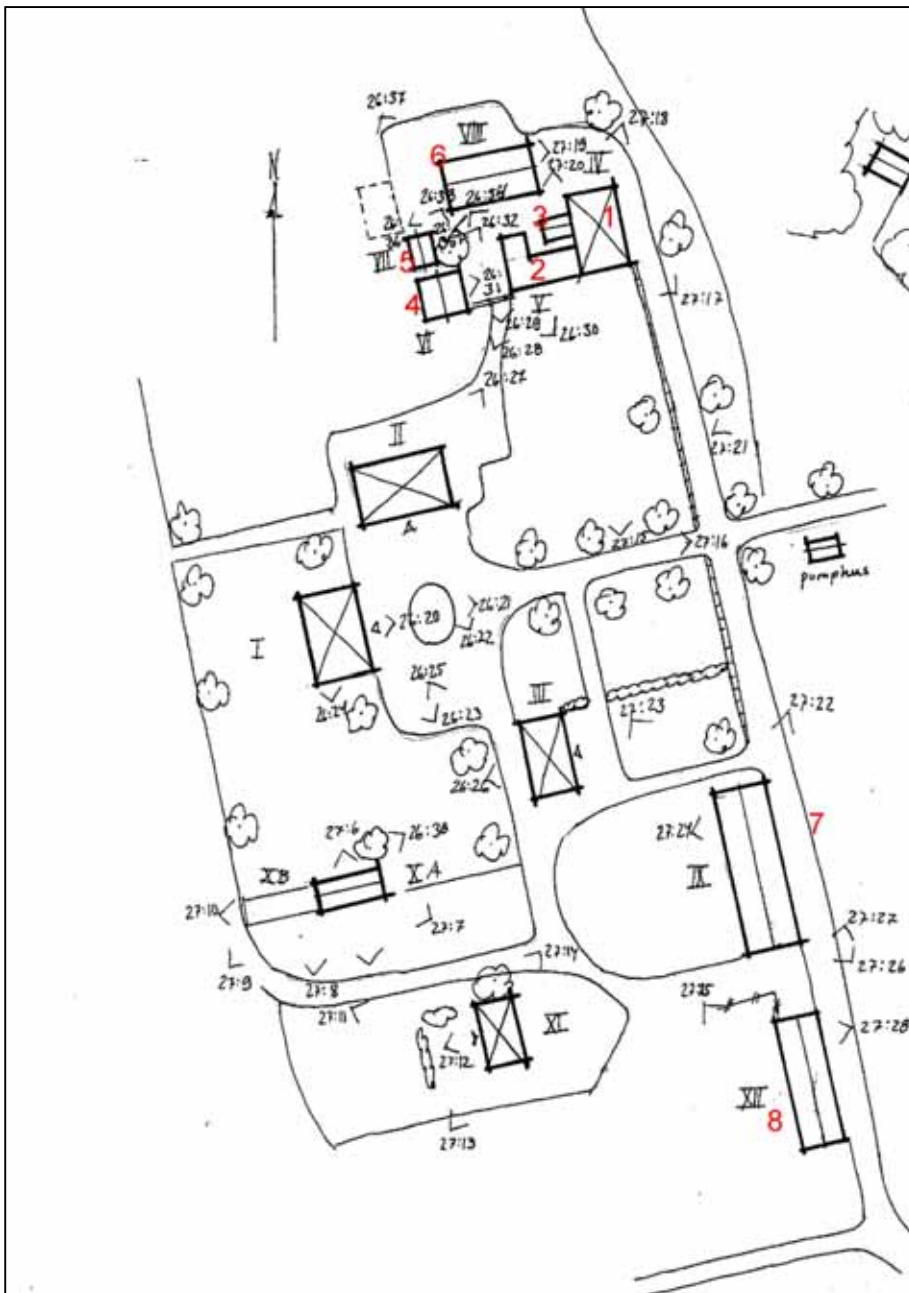
Figur 34. Huvudentréns dörr.

Figur 35. Fönster på södra gaveln.

Ekonomibyggnader vid Gäddeholms säteri.

Byggnaderna redovisas efter numrering på planskisserna. I de fall de finns med i 1978 års byggnadsinventering anges deras beteckning där inom parentes.

Figur 36. Planskiss över de inventerade husen på Gäddeholm 2:1.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 1(mejeri IV)

Figur 37. Mejeri från söder.

Nuvarande funktion:	Bostadshus.
Ursprunglig funktion:	Mejeri/arbetarbostad.
Antal våningar:	2.
Grund:	Huggen natursten, murad och putsad med spritputs som avfärgats med grå plast/oljefärg.
Stomme:	Tegel
Fasad:	Fasaden är putsad med vitt finkornigt putsbruk. Murade spetsiga dekorativa mönster i relief ovan fönster.
Tak:	Sadeltak med tvåkupigt lertegel. Vindskivor i trä avfärgade med faluröd slamfärg, vattbräddor av plåt. Två skorstenar.
Dörrar:	Entrédörren på framsidan är modern. På den södra gaveln finns en inglasad uteplats. På övervåningens baksida finns en inglasad balkongdörr ut mot en fransk balkong. På den norra gaveln finns två garageportar.
Fönster:	En och tvåluftsfönster symmetriskt utplacerade över fasaden. Samtliga fönster är rödmålade.
Övrigt:	Byggnaden sammanbyggd med hus 2 och 3 på baksidan. Möjlig datering till tidigt 1800-tal.
Status:	God.
Kulturhistoriskt värde:	Trots att byggnaden är moderniserad och ombyggd är den mycket viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där boskapsdriften på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Figur 38. Byggnad 1 från söder med den inglasade uteplatsen.

Figur 39. Baksidan på byggnad 1 med byggnad 3 i förgrunden från öster.

Figur 40. Byggnad 1 från norr.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 2 (hönshus V)

Figur 41. Byggnad 2 från söder.

Nuvarande funktion:	Uthus.
Ursprunglig funktion:	Hönshus/uthus.
Grund:	Natursten med bruk, delvis ingjuten i betong.
Stomme:	Tegel?
Fasad:	Fasaden är putsad med grov spritputs med släta omfattningar runt fönstren.
Tak:	Svagt lutande pulpettak täckt med svart korrugerad plåt. Under plåten finns ett äldre bandtäckt järnplåtstak.
Dörrar:	Enkla dörrar med liggande spontad panel avfärgade med faluröd slamfärg. Bandgångjärn.
Fönster:	Liggande små fönster med två rutor. Enkla beslag från 1800-talets senare hälft. Fönstren målade med röd linoljefärg.
Övrigt:	Huset är byggt i en vinkel och är sammanbyggt med hus nr 1 och 3. Stor skorsten mitt i byggnadskroppen.
Status:	God. Puts och färg i behov av underhåll. Marknivån mot byggnaden måste justeras.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Figur 42. Byggnad 2 från öster.

Figur 43. Byggnad 2 från norr sammanbyggt med hus nr 3.

Figur 44. Detalj fönster på byggnad 2.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 3

Figur 45. Byggnad 3 från nordost.

Nuvarande funktion:	Oklar.
Ursprunglig funktion:	Oklar.
Grund:	Natursten med bruk. Delvis pågjuten med betong. Avfärgad med grå färg.
Stomme:	Tegel.
Fasad:	Fasaden är putsad med finkornig spritputs och avfärgad vit.
Tak:	Sadeltak täckt med svart korrugerad plåt. Vindskivor i trä, rödfärgade. Vattbrädor av plåt. Ett undertak av vankantad lockpanel.
Dörrar:	Enkel dörr klädd med liggande spontad panel avfärgade med brun linoljefärg. Dörren har bandgångjärn och ett överljus med två rutor. Fasaden har också en bredare port med två dörrblad klädda i liggande panel. Porten har ett överljus med 6 rutor ovanför varje dörrblad.
Fönster:	Fönster med varierande storlek och form med beslag som härrör delvis från 1800-talets andra hälft och delvis från 1900-talets första hälft. Fönstren är målade med en brunröd linoljefärg.
Övrigt:	Huset är sammanbyggt med hus nr 1 och 2.
Status:	God. Grunden behöver åtgärdas. Fönster och dörrar i behov av underhåll.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är autentisk och viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 4 (redskapsbod VI)

Figur 46. Byggnad 4 från söder.

Nuvarande funktion:	Oklar.
Ursprunglig funktion:	Oklar.
Grund:	Natursten med bruk. Delvis pågjuten med betong. Avfärgad med grå färg.
Stomme:	Tegel.
Fasad:	Fasaden är putsad med kalkbruk och avfärgad vit. Murade spetsiga dekorativa mönster i relief ovan fönster likt byggnad 1.
Tak:	Sadeltak täckt med tvåkupigt lertegel. Vindskivor i trä, rödfärgade. Vattbräddor av plåt. Moderna stuprör.
Dörrar:	Enkel dörr klädd med liggande spontad panel avfärgade med brun linoljefärg. Dörren har profilerade bandgångjärn
Fönster:	Treluftsfönster med tre rutor i varje luft och beslag från 1900-talets första hälft. Tillbyggnaden på baksidan har mindre fönster i en luft med 9 rutor i varje. Samtliga fönster är målade med en brunröd linoljefärg.
Övrigt:	Tillbyggnad mot öster.
Status:	Lätt förfallen. Omfattande putsbortfall på baksidans tillbyggnad. Växtlighet in på huset. Fönster behöver kittas om och målas, vindskivor och tak ses över.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är lätt förfallen men trots det viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Figur 47. Byggnad 4 från väster.

Figur 48. Byggnad 4 från norr.

Figur 49. Byggnad 4 från öster med tillbyggnaden.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 5 (avträde VII)

Figur 50. Vedbod från norr.

Nuvarande funktion:	Vedbod.
Ursprunglig funktion:	Avträde.
Grund:	Natursten med bruk påjuten med betong. Tegelgolv invändigt.
Stomme:	Tegel.
Fasad:	Fasaden är klädd med en liggande spontad panel avfärgad med rödfärg. Brunmålade knutbrädor.
Tak:	Sadeltak täckt med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Vindskivor av trä och vattbrädor av plåt.
Dörrar:	Bräddörr med stående brädor klädd med liggande profilerad panel. Dörr och dörrfoder brunmålade. Ovanljus med 4 rutor som är vitmålade med beslag från 1900-talets första hälft.
Fönster:	-
Status:	Byggnaden är i gott skick.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 6 (svinhus VIII)

Figur 51. Byggnad 6 från öster.

Nuvarande funktion:	Oklar.
Ursprunglig funktion:	Svinhus?
Antal våningar:	2.
Grund/stomme/fasad:	Byggnaden är uppförd i natursten upp till våning ett, därefter tegel. Fasadens gavelsidor är putsade. Murade spetsiga dekorativa mönster i relief ovan fönster. Järnskodda ventilationshål (?) på den norra långsidan. Åt norr mindre tillbyggnad i tegel som putsats.
Tak:	Sadeltak klätt med enkupigt lertegel/tegelliknande plåt på vardera takfallet. Vindskivor av trä. Och vattbrädor av plåt. Undertak av brädor. Tillbyggnaden har tak av korrugerad plåt med moderna hängerännor.
Dörrar:	In mot gården i söder finns dörrar på plan två som är kraftigt överväxta med växtlighet. Enkla trätrappor leder upp till dörrarna från markplan. På den östra gaveln finns en äldre träport med två dörrblad. Dörrbladen är klädda med en liggande profilerad panel och har bandgångjärn. På den västra gaveln finns moderna garageportar. Tillbyggnaden har en äldre dörr med stående brädor klädda med liggande panel och profilerade bandgångjärn.
Fönster:	Nedervåningen har enlufts-fönster med bågformad överkant och 6 rutor i varje luft. På den norra långsidan finns spår av två igenmurade fönster. På gavelrösterna finns ett större fönster på respektive sida med en luft och 12 rutor. Samtliga fönster är avfärgade med röd linoljefärg.
Status:	Byggnaden är i relativt gott skick. Fönster och dörrar i behov av underhåll. Vindskivor ses över. Växtlighet på byggnaden avlägsnas.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Figur 52. Byggnad 6 från söder med enkla trätrappor upp till övervåningens dörrar.

Figur 53. Byggnad 6 från väster.

Figur 54. Byggnad 6 från norr med tillbyggnadens baksida.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 7 (f.d. stall IX)

Figur 55. Byggnad 7 från nordväst.

Nuvarande funktion:	Stall/garage.
Ursprunglig funktion:	Stall/vagnslider.
Grund:	Betong.
Stomme:	Liggtimmer.
Fasad:	Timmerstommen avfärgad med faluröd slamfärg. Svarta knutbrädor. Ventilationshål med svart brädfodring.
Tak:	Sadeltak klätt med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Svartmålade vindskivor av trä. Moderna hängrännor.
Dörrar:	Samtliga dörrar är svartmålade med svartmålade dörrfoder. Pardörrar med snedställd panel och bandgångjärn på långsidorna. Pardörrarna har överljus med en luft ovan respektive dörrblad med 6 rutor i varje luft. Luckor i varierande storlek med stående panel och bandgångjärn på långsidornas övervåning och gavlarna. På långsidorna mot norr moderna garageportar i svart plast.
Fönster:	Byggnaden har fönster i flera olika modeller och storlekar. Samtliga är vitmålade med svarta fönsterfoder.
Status:	Byggnaden är i gott skick.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt. Den har även ett värde ur teknikhistorisk synpunkt genom att byggnaden förnyats på grund av tekniska landvinningar inom det agrara området. Dörrarnas varierande storlek och utformning vittnar om hur man då byggnaden var nyuppförd bar upp spannmål till magasinet. De stora portarna tillkom i takt med att arbetet mekaniserades allt mer.

Figur 56. Byggnad 7 från sydväst.

Figur 57. Byggnad 7 från nordöst.

Figur 58. Byggnad 7 från sydöst.

Gäddeholm 2:1. Byggnad 8 (f.d. ladugård XII)

Figur 59. Byggnad 7 från nordväst.

Nuvarande funktion:	Ladugård?
Ursprunglig funktion:	Ladugård/fårhus?
Grund:	Knutstenar/betong.
Stomme:	Liggtimmer.
Fasad:	Fasaden har en locklistpanel avfärgad med faluröd slamfärg. Svarta knutbrädor. Ventilationshål med svart brädfodring.
Tak:	Sadeltak klätt med tvåkupigt lertegel och nockpannor. Svartmålade vindskivor av trä. Moderna hängrännor.
Dörrar:	Samtliga dörrar är svartmålade med svartmålade dörrfoder. Pardörrar med liggande profilerad panel och bandgångjärn på långsidorna. Luckor i varierande storlek med stående panel och bandgångjärn på gavlarna.
Fönster:	Fönstren är vitmålade med svarta foder. Nedervåningen har tvåluftsfönster med tre rutor i varje luft, översta rutan har en krysspröjs. Övervåningen har liggande enluftsfönster med två rutor, rutorna har krysspröjs.
Status:	Byggnaden är i gott skick.
Kulturhistoriskt värde:	Byggnaden är viktig för förståelsen av säteriet som produktionsenhet. Tillsammans med de övriga byggnaderna står den för en kontinuitet där verksamheten på säteriet framträder på ett tydligt och pedagogiskt sätt.

Figur 60. Byggnad 8 från söder.

Figur 61. Byggnad 8 från öster.

Kulturhistorisk analys

Bebyggelsen och landskapet vid Gäddeholm med ekonomibyggnader, arbetarbostäder, uthus och rester av det gamla tegelbruket, har generellt sett stora kulturhistoriska värden. Med kulturhistoriskt värde i rapporten menas en sammanvägd bedömning av de olika värdena som byggnaderna besitter, den historiska kontinuiteten i området, de socialhistoriska, samhällshistoriska, miljöskapande, byggnadshistoriska och teknikhistoriska värdena samt byggnadernas autenticitet (autenticitet i betydelsen ursprunglighet och äkthet vilket är en egenskap som förstärker det byggnadshistoriska värdet). Ju fler av dessa enskilda värden desto högre sammanvägt kulturhistoriskt värde har en byggnad.

På enstaka byggnader är det byggnadshistoriska värdet särskilt framträdande, exempelvis tegelladorna, där byggnaden i sig ger information om äldre material och byggnadsteknik, praktiska krav, estetiska ideal, funktioner och användning. Medan andra byggnader, såsom bostadshuset på Gäddeholm 2:61, mer har ett miljöskapande eller pedagogiskt värde för att man ska få en inblick i områdets sociala struktur och utveckling. De miljöskapande värdena, där bebyggelsen tillsammans med landskapet samverkar är viktiga för förståelsen av säteribildningen och den agrara utvecklingen.

Ekonomibyggnaderna vid säteriet

Bebyggelsen har en historiskt sett en lång kontinuitet. Det finns på Gäddeholm byggnader som representerar tiden från 1700-talet och fram till idag. Bland ekonomibyggnaderna finns flera som i sig själva har höga kulturhistoriska värden medan andra främst bidrar till att skapa en helhetsmiljö som lyfter fram och förstärker den övriga bebyggelsens och landskapets värden och berättelser. Ekonomibyggnaderna kring säteriet skapar också en förståelse för den agrara utvecklingen på säteriet från 1700-talet fram till idag.

Tegelladorna och arbetarbostäderna

Tegelladorna och arbetarbostäderna i sin miljö med rester av hamnen samt banvallen för spåret till lertagen utgör resterna av ett för Västmanland typiskt godstegelbruk med mycket gamla anor och ett avsättningsområde långt utanför länets gränser.

Arbetarbostäderna vid tegelbruket bär tillsammans en lång rad kulturhistoriska värden. Bland värden kan främst nämnas de socialhistoriska värdena, de samhällshistoriska värdena och de byggnadsteknikhistoriska värdena. Beträffande upplevelsevärden bör nämnas de miljöskapande värdena, kontinuitetsvärdet och i viss mån patinan, allt mycket viktigt för att förstå områdets sociala struktur och utveckling.

Bebyggelsemiljöerna kring arbetarbostäderna innefattar, eller har innefattat, ekonomibyggnader och trädgårdar i nära anslutning till bebyggelsen. I de fall dessa element kvarstår ökar bebyggelsemiljöns pedagogiska värde, vilket i sin tur kan ses som en förstärkning av övriga kulturhistoriska värden.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Gröna kartan.

Geometrisk avritning 1683. Lantmäteriets digitala kartarkiv.

Generalstabskartan 1886. Lantmäteriets digitala kartarkiv.

Häradsekonomiska kartan 1905. Lantmäteriets digitala kartarkiv.

Otryckta källor

John Bonsit, boende på Gäddeholm 2:23

Byggnadsinventering. 1978. Västmanlands läns museum.

Litteratur

A-G Barchaei resa genom Västmanland. 1923. *Västmanlands läns museums och Västmanlandsförminnesförening*. Västerås.

Olsson. L.E. 1987:5. Tegelbruk i Sverige – en branchgenomgång. RAÄ

Unnerbäck. Axel. 2002. Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. RAÄ Uppsala.

Zetterberg. Christoffer. 2004. Gäddeholm – en kulturhistorisk utredning. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	09070
<i>Fastighetsbeteckning:</i>	Gäddeholm 2:1 Gäddeholm 2:61 Gäddeholm 2:23
<i>Socken:</i>	Irsta
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Beställare:</i>	Jan Melander Västerås stad Kultur-, idrotts- och fritidsnämndens stab 721 87 Västerås
<i>Inventerare:</i>	Anna Gütthlein Kulturmiljövård Mälardalen

